उदाहरणम् । चतुरङ्गुलं दैर्घ्यं विस्तारो द्वादशाङ्गुलः । उच्छ्रितिश्चाङ्गुला यासामिष्टिकासायितो हि । यद्विस्तृतिः पञ्चकराष्टहस्तं दैर्घ्यं च यस्यां त्रिकरोच्छ्रितिश्च । तस्यां चितौ किं फलमिष्टिकानां सङ्ख्या च का ब्रूहि कति स्तराश्च । न्यासः ।

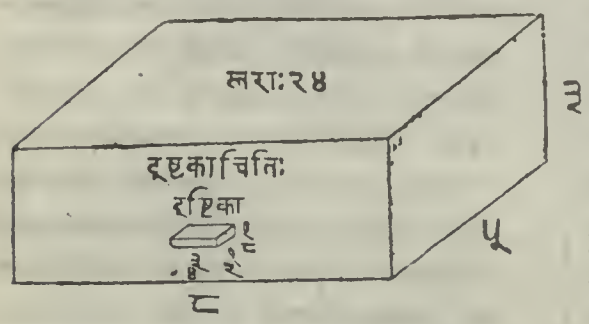

दृष्टिकायाः घनहस्तमानं २/६४चितेः चेत्रफलम् ४० । उच्छ्रयेण गुणितं चितेर्घनफलम् १२० । लब्धा दृष्टिका सङ्ख्या २५६० । स्तरसङ्ख्या २४ । एवं पाषाणचयेऽपि । "चितेः कपि" पा० कपि परे दीर्घः एकचितीकः "पञ्चचितिकोऽग्निः" इत्यादौ छन्दसि न दीर्घः । चाय–दीप्तौ क्विन् चिभावः । ६चैतन्यं स्वयंप्रकाशे चिच्छब्दार्थे स्त्री "आश्रयत्वविषयत्वभागिनी निर्विशेषचितिरेव केवला" संक्षे पशारी० । ७दुर्गायाम् । "चितिश्चैतन्यभावाद्या चेतना वा चितिः स्मृता । महान् व्याप्य स्थिता सर्वान् महा वा प्रकृतिर्मता" देवीभाग०पु० ४५अ० ।

चितिका स्त्री० चितिरिव कायति कै–क । १कटिश्रङ्खलायाम् हारा० । चिति+स्वार्थे क । २चितिशब्दार्थे चिता+स्वार्थे क अतइत्वम् । ३चितायाम् ।

चित्कण पु० त्रि० चिदित्यव्यक्तशब्दं कणति कण–अच् । चित्शब्दकारके । क्लीवकन्यशब्दे परे तत्पुरुषे चित्कणादि० आद्युदात्तता । चित्कणकन्यम् ।

चि(ची)त्कार पु० चित्+कृ–भावे घञ् पृषो० वा टीर्घः । चिदित्यव्यक्तशब्दकरणे । "न हि करिणि दृष्टे चि(ची)त्कारेण तमनुमिमतेऽनुमातारः" वाचस्पतिमिश्रः । "स विषीदति चित्कारात् ताडितो गर्दभो यथा" हितो० ।

चित्त न० चितो–ज्ञाने वा० करणे क्त । १अन्तःकरणभेदे "मनोबुद्धिरहङ्कारश्चित्तं करणमान्तरम् । संशयोनिश्चयोगर्वः स्मरणं विषया इमे" वेदा०प० । तस्य च करणम् अनुसन्धानात्मकवृत्तिभेदः चिच्छब्दे दृश्यम् । २अन्तःकरणमात्रे अमरः "योगश्चित्तवृत्तिनिरोधः" पात० सू० । "जनस्य चित्तेन भवं वशात्मना" नैष० । "चन्द्रचतुर्ष्वङ्गराच्युतैः क्रमात्त्रिवर्णितेन मनोबुद्ध्यहङ्कारचित्ताभिधानान्तरिन्द्रियचतुष्कं च क्रमात् संशयनिश्चयाहङ्कार्थचैत्यांश्च सर्वानेतान् स्थूलविषयानुभवतः" वे० सा० उक्तेः अस्याधिष्ठाता अच्युतः । कर्मणि कर्तरि वा क्त । ३ज्ञाते ४ज्ञातरि च । चित्तं च सांख्यमते त्रिगुणप्रकृतिकार्यम् । तदेतत्योगसूत्रभाष्यादौ दर्शितम् । "योगश्चित्तवृत्तिनिरोधः" पात० १।१।सू० "चित्तं हि प्रख्याप्रवृत्तिस्थितिशीलत्वात् त्रिगुणम् । प्रख्यारूपं हि चित्तं सत्त्वम् । रजस्तमोभ्यां संसृष्टम् ऐश्वर्यविषयप्रियं भवति । तदेव तमसानुविद्धमधर्माज्ञानावैराग्यानैश्वर्योपगं भवति । तदेव पृथीचनोहावरणं सर्वतः प्रद्योतमानमनुविद्धं रजोभावतः धर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्योपगं भवति तदेव रजोलेशमलापेतं स्वरूपप्रतिष्ठं सत्वपुरुषान्यताख्यातिमात्रं धर्ममेघध्यानोपगं भवति । तत्परं प्रसङ्ख्यानमित्याचक्षते ध्यायिनः । चितिशक्तिरपरिणामिन्यप्रतिसङ्क्रमा दर्शितविषया शुद्धा चानन्ता च सत्वगुणात्मिका चेयम् । अतो विपरीता विवेकख्यातिरित्यतस्तस्यां विरक्तं चित्तन्नामपि ख्यातिं निरुणद्धि । तदवस्थं चित्तं संस्कारोपगं भवति । स निर्बीजः समाधिः, न तत्र किञ्चित् सम्प्रज्ञायतइत्यसम्प्रज्ञातः द्विविधः स योगश्चित्तवृत्तिनिरोध" इति भा० । "कुतः पुनरेकस्य क्षिप्तादिभूमिसम्बन्धः किमर्थं चैवमस्य चित्तस्य वृत्तयोनिरोद्धव्या इत्याशङ्क्य प्रथमं तावदवस्थासम्बन्धहेतुमुपन्यस्यति । चित्तं हीति । प्रख्याशीलत्वात् सत्वगुणम् । प्रवृत्तिशीलत्वाद्रजोगुणम् स्थितिशीलत्वात् तमोगुणम् । प्रख्याप्रवृत्त्युपलक्षणार्थं तेनान्येऽपि सात्विकाः प्रसादलाघवप्रीत्यादयः सूच्यन्ते । प्रवृत्त्या च परितापशोकादयो राजसाः । स्थितिः प्रवृत्तिविरोधी तमोवृत्तिधर्मः स्थितिस्थैर्याद् गौरवावरणदैन्यादय उपलक्ष्यन्ते । एतदुक्तं भवति एकमपि चित्तं त्रिगुणनिर्मितया गुणानाञ्च वैधर्म्येण परस्परविमर्दं वैचित्र्याद्विचित्रपरिणामं सदनेकावस्थमुपपद्यत इति । क्षिप्तादय एव चित्तस्य भूमयः यथासम्भवमवान्तरावस्थाभेदवतीस्ता दर्शयति । प्रख्यारूपं हीति चित्तरूपेण परिणतं सत्वं चित्तसत्वं, तदेवं प्रख्यारूपतया सत्वप्राधान्यं चित्तस्य दर्शितम् । तत्र क्षिप्ते सत्वात् क्षिप्तिदूने